

UDK 811.163.42:323.1(497.1)

Izvorni naučni rad

Robert BOŃKOWSKI (Katowice)

Uniwersytet Śląski – Katowice

robert.bonkowski@us.edu.pl

JĘZYK CHORWACKI, JAKO JĘZYK MNIEJSZOŚCIOWY W USTAWACH ZASADNICZYCH WYBRANYCH PAŃSTW BYŁEJ JUGOSŁAWII*

Artykuł związany jest z konstytucyjnymi gwarancjami prawnymi języka chorwackiego, jako języka mniejszościowego w wybranych państwach byłej Jugosławii, tzn. w Republice Czarnogóry, Republice Kosowa, Republice Macedonii i Republice Serbii. Każde z tych państw zamieszkuje różnorodna mniejszość chorwacka. Z różnorodnych względów prawa do języka, a tym bardziej do narodowości chorwackiej jako mniejszości nie są w każdym z tych podmiotów państwowych zagwarantowane w równomiernym stopniu.

Słowa-klucze: *wybrane państwa byłej Jugosławii, mniejszość chorwacka, język chorwacki jako język mniejszości, gwarancje prawne, ustawa zasadnicza*

Po rozpadzie Jugosławii Chorwaci, którzy pozostali poza terytorium Republiki Chorwacji w nowopowstałych państwach postjugosłowiańskich znaleźli się w różnorodnej sytuacji polityczno-społecznej. Różnorodne były / stały się też gwarancje prawne na zachowanie i pielęgnowanie swojej odrębności, a zwłaszcza języka. Początkowo, z uwagi na konflikt zbrojny, problem ten był bagatelizowany i pomijany. Później jednak, w miarę jak należało sobie ułożyć poprawne stosunki z sąsiadami, a przede wszystkim – w związku z aspiracjami związanymi z akcesją – z Unią Europejską, zaczęto rozpatrywać i ten problem.

Język jest dobrem ogólnoludzkim o wyjątkowym charakterze – jest nie tylko najistotniejszym środkiem komunikacji między ludźmi, którzy należą

* Artykuł jest zmienioną i poszerzoną wersją tekstu: Robert Bońkowski, *Sytuacja prawna języka chorwackiego jako mniejszościowego w konstytucjach państw byłej Jugosławii*, [w:] *Komparativnolingvističke lingvokulturalne teme*, ur. N. Pintarić, I. Čagalj, I. Vidović Bolt, Srednja Europa, Zagreb, 2019, s. 25–32.

do danej [...] *wspólnoty kulturowo-językowo-komunikacyjnej ale też i swoistą formą długoterminowego zapisu kultury tejże wspólnoty [...], jej modelu świata, bogactwa nagromadzonej w dłuższym przedziale czasu wiedzy o świecie jak i ewolucyjnie rozwiniętych i preferowanych przez tę wspólnotę form komunikacji werbalnej*¹.

Niewątpliwie najbardziej istotnym w tym zakresie wzorcem jest *Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych*², która daje gwarancje ochrony w wielorakich aspektach. Poszczególne języki, analogicznie do gatunków biologicznych, poddawane są tym samym procesom zanikania, które noszą nazwę „śmierci / zaniku języków”³. Dlatego obecnie, jako szczególnie istotne dobro kulturowe, każdy język (narodowy, etniczny itp.) podlega wyjątkowej ochronie w następujących aspektach:

a) (...) *obiektywnego faktu, tj.:*

– *istnienia języka jako doniosłego faktu społeczno-kulturowo-komunikacyjnego, obejmującego całą ludzkość zorganizowaną w lokalne wspólnoty kulturowo-językowo-komunikacyjne,*

– *istnienia różnorodności językowej przejawiającej się w formie istnienia ciągle jeszcze wielkiego bogactwa języków narodowych i etnicznych o różnym zasięgu i sile oddziaływania jako jednego z najistotniejszych elementów dziedzictwa kulturowego określonych wspólnot kulturowo-językowo-komunikacyjnych, a więc różnorodności wartej nie tylko zachowania ale i stałych wysiłków pielęgnacyjnych zarówno przez indywidualnych użytkowników jak i organizacji do tego powołanych,*

b) *w wymiarze uniwersalnego prawa każdej ludzkiej jednostki do używania języka tej wspólnoty kulturowo-komunikacyjnej, w której wyrosła i z którą dana jednostka się utożsamia, zarówno w warunkach członkostwa w uprzywilejowanej większościowej wspólnocie kulturowo-komunikacyjnej jak i w warunkach uczestnictwa w podobnej wspólnocie o charakterze mniejszościowym*⁴.

W związku tym instytucje i organizacje międzynarodowe, zarówno o znaczeniu światowym (np. ONZ), jak też regionalno-kontynentalnym (np. Rada Europy), czynią starania, aby język, jako dziedzictwo kulturowe i skarb ludzkości, podlegał wyjątkowej ochronie przede wszystkim za pomocą różnego rodzaju dokumentów prawnych, które dzielą się na następujące kategorie:

¹ *Ochrona języków naturalnych*, red. S. Puppel, t. I., Wydawnictwo UAM, Poznań, 2007, s. 9.

² *Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych*, Strasburg, 5 listopada 1992 roku, wyd. internetowe: http://www.dbg.vdg.pl/attachments/article/10/Europejska_Karta_Jezykow_Regionalnych_lub_Mniejszosciowych.pdf (dostęp: 2. 8. 2019).

³ *Ochrona języków naturalnych*, red. S. Puppel, t. I., Wydawnictwo UAM, Poznań, 2007, s. 9.

⁴ *Ochrona języków naturalnych*, red. S. Puppel, t. I., Wydawnictwo UAM, Poznań, 2007, s. 9–10.

- deklaracje;
- konwencje;
- ugody;
- traktaty;
- konstytucje
- statuty;
- rekomendacje oraz
- inne (w tym np.: decyzje konferencji na szczycie, protokoły, oświadczenia i wytyczne stowarzyszeń i organizacji naukowych itd.)⁵.

Priorytetem staje się zagwarantowanie każdemu człowiekowi prawa do wypowiedzi w jego ojczystym języku naturalnym jako najistotniejszym składniku tożsamości kulturowej, etnicznej i narodowej. O ile jednak oficjalne języki urzędowe posiadają zabezpieczenie prawne w ustawach zasadniczych, o tyle języki mniejszości narodowych i regionalne, jako wyjątkowo delikatna materia w tym zakresie, zostały objęte szczególną troską instytucji i organizacji.

Poszanowanie praw człowieka oraz praw mniejszości narodowych i etnicznych, umożliwienie im pielęgnowania własnego języka, tradycji, religii, ogólnie mówiąc własnej kultury, jest podstawą norm dotyczących tych społeczności w Unii Europejskiej. I chociaż Unia jako całość nie sprecyzowała jeszcze własnych standardów w tym względzie, to jednak za jeden ze wzorców uważa się podpisaną 5 listopada 1992 roku w Strasburgu Europejską Kartę Języków Regionalnych lub Mniejszościowych (*European Charter of Regional Or Minority Languages*). W zakresie własnego ustawodawstwa poszczególne kraje szczegółowo same rozwiązują problemy mniejszości. Opierają się przy tym na wytycznych zawartych w Karcie.

Państwa – członkowie Rady Europy, sygnatariusze Karty, wychodzą z założenia, że celem Rady jest [...] *osiągnięcie większej jedności między jej członkami, szczególnie w celu zabezpieczenia i urzeczywistnienia ideałów i zasad stanowiących ich wspólne dziedzictwo, jak też [...] zważywszy, że ochrona historycznych języków regionalnych lub mniejszościowych Europy, w sytuacji, kiedy niektórym z nich grozi ostateczna zagłada, stanowi wkład w zachowanie i rozwój bogactwa kulturalnego i tradycji europejskiej*⁶ [9]. Wskazują także na prawo do używania tychże języków w życiu prywatnym i publicznym jako niezbywalnych praw człowieka i podkreślają wartość wielokulturowości, wielojęzyczności oraz ochronę i popieranie języków regional-

⁵ *Ochrona języków naturalnych*, red. S. Puppel, t. I., Wydawnictwo UAM, Poznań, 2007, s. 10–11.

⁶ Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, Strasburg, 5 listopada 1992 roku, wyd. internetowe: http://www.dbg.vdg.pl/attachments/article/10/Europejska_Karta_Jezykow_Regionalnych_lub_Mniejszosciowych.pdf (dostęp: 2. 8. 2019).

nych i mniejszościowych. Biorą też pod uwagę specyficzne uwarunkowania i tradycje historyczne w poszczególnych regionach państw europejskich. W związku z powyższym zobowiązują się m.in. do:

- oparcia swojej polityki, ustawodawstwa i praktyki działania w uznaniu języków regionalnych lub mniejszościowych za przejaw własnego bogactwa kulturowego;
- respektowania zasięgu geograficznego każdego z języków, bez administracyjnego wpływania powodującego jego zmiany;
- wspierania tych języków w celu ochrony;
- ułatwiania lub popierania posługiwania się nimi zarówno w mowie i piśmie, tak w życiu prywatnym, jak i publicznym;
- zapewnienia metod i środków do nauczania i studiów w tych językach;
- wspierania badań i studiów nad tymi językami w ośrodkach uniwersyteckich lub innych instytucjach równorzędnych⁷ itd.

Środkami promocji języków regionalnych lub mniejszościowych na terenach, w których liczba mieszkańców posługujących się językiem regionalnym lub mniejszościowym to uzasadnia, ma być oświata, władze sądownicze, władze administracyjne i służby publiczne, media, działalność kulturalna i jej baza materialna oraz życie ekonomiczne i społeczne. W przypadku, gdy któryś z języków regionalnych lub mniejszościowych dzieli granica państwowa, zaleca się umożliwienie współpracy transgranicznej (tak w sferze kultury, oświaty, informacji, szkolenia zawodowego, jak i edukacji ciągłej)⁸.

Ustawy zasadnicze – konstytucje, czyli jeden z istotnych dokumentów prawnych (jeśli nie najistotniejszy) wskazany przez instytucje i organizacje międzynarodowe, zarówno o znaczeniu światowym (np. Organizacja Narodów Zjednoczonych) jak też regionalno-kontynentalnym (np. Rada Europy), czyli instytucje czyniące starania, aby język, jako dziedzictwo kulturowe i skarb ludzkości, podlegał wyjątkowej ochronie, omawianych czterech podmiotów państwowych oznaczonych w tytule w różnym stopniu gwarantują prawa do języka swoich mniejszości narodowych (w tym rozumieniu również mniejszości chorwackiej).

⁷ Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, Strasburg, 5 listopada 1992 roku, wyd. internetowe: http://www.dbg.vdg.pl/attachments/article/10/Europejska_Karta_Jezykow_Regionalnych_lub_Mniejszosciowych.pdf (dostęp: 2. 8. 2019).

⁸ Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, Strasburg, 5 listopada 1992 roku, wyd. internetowe: http://www.dbg.vdg.pl/attachments/article/10/Europejska_Karta_Jezykow_Regionalnych_lub_Mniejszosciowych.pdf (dostęp: 2. 8. 2019) oraz Bońkowski R., *Słowianie środkowopółnoci na przełomie XX i XXI wieku. Język – religia – naród – państwo*, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydawnictwo PARA, Katowice, 2010, s. 269–272.

Republika Czarnogóry

Autochtoniczni Chorwaci w Czarnogórze zamieszkują wybrzeże Boki Kotorskiej, z czego najwięcej z nich w Tiwacie, Kotorze, Herceg Nowym, Budwie i Barze. Według spisu ludności z 2011 roku, Czarnogórę zamieszkuje 6.021 Chorwatów. Jednak na podstawie danych kościelnych uważa się, że jest ich w tym państwie minimum 10.000.

Narodowościowa sytuacja w Czarnogórze jest swoista, ponieważ samo pojęcie „mniejszość narodowa“ w tym państwie jest bardzo specyficzna, gdyż ostatnie rezultaty spisu ludności wskazują, iż w państwie tym nie ma narodu większościowego, a sami Czarnogórcy stanowią 44,98 % populacji tego kraju⁹.

Z chęci i potrzeby utrwalenia czarnogórskich instytucji państwowych oraz stworzenia szerszych ram prawnych do dalszej demokratyzacji społeczeństwa i państwa czarnogórskiego oraz z uwagi na brak przeważającej większości narodowej w Czarnogórze nowa konstytucja akcentuje koncepcję państwa obywatelskiego. Podobnie czyni nazywając nosicielem suwerenności równoprawnego obywatela (Czarnogórca, Serba, Boszniaka, Albańczyka, Muzułmanina, Chorwata i innych) posiadającego obywatelstwo czarnogórskie (*Ustav Crne Gore*, čl. 1, 2). Konstytucja zabrania wywoływania nienawiści (*Ustav Crne Gore*, čl. 7) oraz dyskryminacji (*Ustav Crne Gore*, čl. 8). Prawa mniejszości narodowych szeroko i jasno określają w oddzielnej części (*Posebna – manjinska prava*) dwa jej paragrafy dotyczące zagwarantowania im oraz innym narodowym wspólnotom mniejszościowym praw i swobód obywatelskich tak w przypadkach pojedynczych, jak i we wspólnocie.

Chorwaci w Czarnogórze mają przyznany status mniejszości narodowej, por. „Pripadnicima manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica jamče se prava i slobode koja mogu koristiti pojedinačno i u zajednici sa drugima: [...] na upotrebu svog jezika i pisma u privatnoj, javnoj i službenoj upotrebi“ (*Ustav Crne Gore*, čl. 79).

Językiem urzędowym jest zatwierdzony w Konstytucji Republiki Czarnogóry z października 2007 roku język czarnogórski¹⁰. Oprócz niego w tej republice za urzędowe uważane są także języki serbski, bośniacki, chorwacki i albański¹¹.

⁹ Crna Gora, Zavod za statistiku (wyd. internetowe: [https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje\(1\).pdf](https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje(1).pdf)).

¹⁰ Konstytucyjny zapis o języku czarnogórskim przeciał wszelkie wcześniejsze spekulacje, nieporozumienia i nieścisłości co do nazwy języka oficjalnego w Czarnogórze. Od 2004 roku np. w oświacie używano również terminu „maternji jezik“ (materinski), który definowano jako „czarnogórski, serbski, bośniacki, względnie chorwacki“.

¹¹ Рог.: *Одлука о проглашењу Устава Црне Горе*, [in:] „Службени лист Црне Горе“, бр. 1, год. LXIII, Подгорица, 25. октобар 2007.

Republika Kosowa

Chorwaci w Kosowie nie są liczną grupą mniejszościową. Obecnie stanowią oni w tej republice 0,017%. Do starej mniejszości chorwackiej zalicza się Żupę Świętego Mikołaja w Janievie. Nieznaczna liczba Chorwatów zamieszkuje także kilka kosowskich miast. Konstytucja tego państwa, oprócz językom urzędowym – albańskiemu i serbskiemu gwarantuje urzędowe prawa z nazwy także językom tureckiemu, bośniackiemu i romskiemu, por.: „1. Službeni jezici u Republici Kosovo su albanski i srpski jezik. 2. Turski, bosanski i romski imaju status službenih jezika na opštinskom nivou ili će biti korišćeni kao službeni na svim nivoima, u skladu sa zakonom“ (*Ustav Republike Kosova*, čl. 5). Jednak w dalszej części konstytucji Kosowa znajduje się potwierdzenie ochrony prawa mniejszości (choć bez wskazania z nawy), w tym i prawa do języka, por.:

„[Opšta Načela] 1. Stanovnici koji pripadaju istoj nacionalnoj ili etničkoj, jezičkoj ili verskoj grupi koja je tradicionalno prisutna na teritoriji Kosova (zajednice), uživaju posebna prava koja su određena ovim Ustavom, pored ljudskih prava i osnovnih sloboda, određenih Poglavljem II ovog Ustava“ (*Ustav Republike Kosova*, čl. 57).

Warto jednak zaznaczyć, że dnia 8 grudnia 2011 roku Skupština Republiki Kosowa 8 uchwaliła nowelizację konstytucji o promowaniu praw wspólnot i ich członków w Kosowie, w której Chorwaci i Czarnogórcy eksplicite uzyskali oficjalny status mniejszości. Akt ten zagwarantował instytucjonalną ochronę i prawo do pracy w zgodzie z kwotami mniejszościowymi w instytucjach lokalnych i państwowych.

Republika Macedonii

Największe skupiska Chorwatów znajdują się w Skopje i Bitoli, a w mniejszych grupach mieszkają w innych miastach środkowej i wschodniej Macedonii. Według spisu z 1994 r. w Republice Macedonii było 2,248 Chorwatów, co stanowiło 0,1% ogółu ludności. W 2003 r. Centralne Biuro Statystyki Republiki Macedonii ogłosiło, że w spisie z 2002 r. 2 686 osób zadeklarowało, że są to etniczni Chorwaci.

Ustawa zasadnicza tego państwa daje również możliwość pielęgnowania języka i komunikowania się w języku mniejszości, por.:

„Во Република Македонија службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. Во единиците на локалната самоуправа во кои како мнозинство живеат припадниците на националностите, во службена

употреба, покрај македонскиот јазик и кирилското писмо, се и јазикот и писмото на националностите наначин утврден со закон. Во единиците на локалната самоуправа во кои како значителен број живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик и кирилското писмо, се и јазикот и писмото на националностите, под услови и на начин утврдени со закон“ (*Устав на Република Македонија*, чл. 7).

Republika Serbii

Według danych serbskiego Republikańskiego Zakładu Statystyki (Republički zavod za statistiku Republike Srbije) dotyczącego spisu ludności z 2011, w stosunku do 2002 roku obecnie w Serbii mieszka prawie 13.000 Chorwatów mniej. Wcześniejszy spis z 2002 roku wskazywał, że wówczas 70.602 obywateli Serbii określiło się jako Chorwaci podczas, gdy w ostatnim (z 2011 roku) – 57.900. Oznacza to, że w przeciągu dziewięciu lat liczba Chorwatów w Serbii zmniejszyła się o około 13.000 i ich udział w ogólnej liczbie mieszkańców zmniejszył się z 0,94% do 0,81%. Mimo wszystko dalej najwięcej Chorwatów w Republice Serbii (47.033) zamieszkuje Wojwodinę, z czego najwięcej w Suboticy, Somborze i Nowym Sadzie.

Porównanie wcześniejszych spisów ludności w Wojwodinie wskazują na stałą tendencję zmniejszania się populacji chorwackiej w tym regionie. Podczas gdy w 1971 roku było 120.303 Chorwatów, to w 1991 roku 74.808. Uważa się, że migracjach z początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku uciekło między 30.000 a 40.000 Chorwatów. Największa populacja Chorwatów mieszka w Suboticy, Somborze i Nowym Sadzie.

Chociaż Serbia podpisała wiele dokumentów dotyczących ochrony mniejszości narodowych i ich języków¹², to jednak w najnowsza konstytucja serbska w zakresie języków mniejszościowych zawiera jedno ogólniko-

¹² Według Komitetu Helsińskiego rozwiązania dotyczące zagadnienia mniejszości narodowych w przypadku Serbii nie należy rozpatrywać wyłącznie pod kątem jej demokratyzacji, ale także z punktu widzenia normalizacji stosunków z państwami sąsiednimi oraz integracji ze wspólnotą międzynarodową. W celu jak najszybszego odcięcia się od polityki Slobodana Miloševicia, po przewrocie październikowym w 2000 roku, problem mniejszości stał się otwarty, jak nigdy wcześniej. Dnia 11 maja 2001 roku, jeszcze jako Federacyjna Republika Jugosławii Serbia przystąpiła do Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych. Z końcem lutego 2002 roku uchwaliła Ustawę o Ochronie Praw i Wolności Mniejszości Narodowych (*Закон о заштити права и слобода националних мањина*) oraz rok później – 28 lutego 2003 roku – Kartę Praw Człowieka, Mniejszości Narodowych i Wolności Obywatelskich (*Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама*) (*Ljudska prava i kolektivni identitet – Srbija 2004*, Beograd, 2005, s. 530, 531). Akta te gwarantują równouprawnienie i równość obywateli bez względu na swoją przynależność narodową, religię i język.

we zdanie, por.: „Службена употреба других језика и писама уређује се законом, на основу Устава“ (*Устав Републике Србије*, чл. 10).

Analizując ustawy zasadnicze Republiki Czarnogóry, Republiki Kosowa, Republiki Macedonii i Republiki Serbii wydaje się, że najpełniejsze gwarancje w zakresie języka chorwackiego, jako języka mniejszościowego daje w swojej konstytucji państwo czarnogórskie. Fakt wyszczególnienia języka chorwackiego, jako jednego z języków urzędowych w tej republice jest wyrażeniem i chęcią wskazania na autochtoniczne narodowości zamieszkujące to państwo (w tym oczywiście i narodowość chorwacką), a także specyfikę narodowościową samej Czarnogóry. Czarnogórcy ustawodawcy w tym zakresie przyjęli, wydaje się, słuszną koncepcję mianowanie języków urzędowych w tym państwie pochodzących od nazwy swoich autochtonicznych społeczeństw.

Literatura i źródła

- Bońkowski, R., *Słowianie środkowopółdniowi na przełomie XX i XXI wieku. Język – religia – naród – państwo*, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydawnictwo PARA, Katowice, 2010.
- Crna Gora, Zavod za statistiku, wyd. internetowe: <https://www.monstat.org>
- *Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych*, Strasburg, 5 listopada 1992 roku. European Treaty Series (ETS) / Série des traités européens (STE) Nr 148.
- *Ljudska prava i kolektivni identitet – Srbija 2004*, Helsiński odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005.
- *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj*, Slovenija, 31. marca 2002 (PDF). Statistični urad Republike Slovenije, wyd. internetowe: <http://www.stat.si/Popis2002/gradivo/si-92.pdf>
- Požgaj Hadži, V., Balažić-Bulc, T., Gorjanc, V. (ur.). 2009. *Med politiko in stvarnostjo. Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- *Prvi izveštaj Republike Crne Gore o ostvarianju Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina podniet na osnovu člana 25. stav 1. Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina*.
- Puppel, S. (red.), *Ochrona języków naturalnych*, t. I., Wydawnictwo UAM, Poznań, 2007.
- Republika Hrvatska. Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske (strona oficjalna: <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr>).
- *Одлука о проглашењу Устава Црне Горе*, [in:] „Службени лист Црне Горе“, бр. 1, год. LXIII, Подгорица, 25. октобар 2007.

Konstytucje

Ustav Crne Gore

Ustav Republike Kosova

Устав на Република Македонија

Устав Републике Србије

Robert BOŃKOWSKI

CROATIAN LANGUAGE AS A MINORITY LANGUAGE IN THE BASIC LAWS SELECTED COUNTRIES OF THE FORMER YUGOSLAVIA

The article is about constitutional legal guarantees of the Croatian language in the countries of the Republic of Montenegro, Republic of Kosovo, Republic of Macedonia and Republic of Serbia. There is a diverse Croatian minority in each of these countries. However, the right to language, and in particular the right of the Croatian national minority, is not universally guaranteed everywhere. Analyzing the basic laws – the laws of the Republic of Montenegro, the Republic of Kosovo, the Republic of Macedonia and the Republic of Serbia, it seems that the Montenegrin state provides the most complete guarantee regarding the Croatian language as a minority language. The fact that the Croatian language is listed as one of the official languages in this republic is an expression of the desire to underline the indigenous people living in this republic.

Keywords: *some countries of the former Yugoslavia, Croatian minority, Croatian language, legal guarantees, constitution*